

УДК 911.9: 379.851

Арїон О.В., Федорова К.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИМОРСЬКИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РАЙОНІВ

Стаття присвячена основним завданням та особливостям планувальної організації приморських рекреаційних районів. Розглянуто основні планувальні системи таких територій, особлива увага приділена глибинно-кущовій системі планування як найбільш оптимальній. Проаналізовано доцільність функціонального зонування приморських міст як засобу оптимізації їх розвитку та виконання курортних функцій.

There are main tasks and special features for planning organization of coastal regions, from the point of that, there are distinguished two major planning systems. The attention is granted to deeply-interacted planning system as the most optimal one. There are examined functional division of coastal division cities if we look at their development and following their health resort functions.

Постановка проблеми. У сфері розвитку та функціонування приморських рекреаційних районів гострою залишається проблема планувальної організації таких територій. В наш час ми спостерігаємо значну активізацію урбанізаційних процесів, зокрема неконтрольовану забудову значних ділянок морського узбережжя, що не тільки обмежує доступ відпочивальників до пляжів, але й в цілому викликає посилення антропогенних навантажень на природні системи, порушення екологічної рівноваги на приморських рекреаційних територіях. На сьогодні розроблені лише загальні принципи планування приморських курортних міст без врахування регламентованих вимог курортно-рекреаційного будівництва, але і вони не завжди витримуються. Все це обумовлює

необхідність визначення чіткої планувальної стратегії розвитку приморських рекреаційних територій.

Актуальність даного дослідження визначається високою популярністю морського узбережжя серед туристів, що в свою чергу призводить до збільшення рекреаційного навантаження на приморські рекреаційні райони і, як наслідок, зменшення цінності рекреаційних ландшафтів. Розвиток приморських курортів вимагає значного перетворення природного ландшафту, проте не виключає необхідності охорони найбільш цінних ділянок узбережжя від рекреаційної забудови.

Аналіз досліджень і публікацій. На початку 60-х років в Радянському Союзі починається активне освоєння як відомих курортних районів державного значення, так і нових лікувальних місцевостей з ресурсами місцевого значення, що спонукало початок масового курортно-рекреаційного будівництва, розширення географії його розміщення. Така діяльність поставила завдання щодо розробки регіональних схем розвитку і розміщення курортів, зон відпочинку і туризму, проектів районної планіровки курортно-рекреаційних районів. Роботи з розробки основ розміщення, планування, забудови і благоустрою курортів, зон туризму, відпочинку, національних природних парків очолили провідні на той час науково-дослідні і проектні інститути в галузі курортного будівництва: ЦНДІЕП курортно-туристських споруд і комплексів, ЦНДІ курортології і фізіотерапії, КиївНДПмістобудування, ЛитНДІСіА, ТбілЗНДІЕП, СибЗНДІЕП та інші. Особливе місце серед цих робіт займають «Рекомендации по планировке, застройке и благоустройству курортов» (1967) та «Методические указания по планировке, застройке и благоустройству курортов, мест отдыха и туризма» (1973).

Наприкінці 70-х у 80-х рр., окрім створення перспективних схем розвитку туризму в республіках та областях, важливим завданням була розробка документів, що регламентували раціональне використання і охорону природних лікувальних ресурсів на курортах та цінних для рекреації територій. Зокрема, значна увага була приділена питанням розвитку Криму, особливо південного його узбережжя. В зв'язку з чим, КиївНДПмістобудування (зараз державне підприємство Науково-дослідний і проектний інститут «НДПмістобудування») разом з іншими установами виконав корегування Генерального плану курортного району Велика Ялта, а Гіпроград (зараз Український державний науково-дослідний інститут проектування міст ДПРОМІСТО) розробив Комплексну схему охорони природи курортів всесоюзного значення Кримської області [1, с.4-7].

Отже, особливостям планувальної організації приморських територій приділялася особлива увага. Ці питання добре висвітлені як в роботах, що узагальнюють містобудівельний досвід формування і розвитку великих курортно-рекреаційних районів, зокрема Стаускаса В. П. (ЛитНДІСіА), Городського В.Я. (КиївНДПмістобудування), так і роботах з рекреаційної географії - Мироненко Н. С., Твердохлебова І. Т. інших. Серед сучасних

праць слід відзначити роботи Донченко Л. М. щодо функціонального зонування приморських поселень. Автори досить ґрунтовно визначили основні параметри містобудівного та функціонального планування прибережних територій, наголосили на необхідності залучення до них прилеглих територій, зокрема озерно-лісових та погорбкованих районів, мисливських болотистих угідь, річок тощо. Більш детального вивчення вимагає функціональне зонування приморських поселень, як засобу узгодження рекреаційної та інших функцій.

Метою цієї статті є визначення особливостей територіальної організації приморських районів та їх найбільш раціональної планувальної структури для оптимізації навантажень на рекреаційні території. У зв'язку з цим основними завданнями цієї статті є: аналіз основних планувальних систем приморських рекреаційних територій, з виділенням найбільш оптимальної; визначення основних принципів та особливостей планувальної організації та функціонального зонування приморських територій.

Виклад основного матеріалу. Структура рекреаційних територій залежить від величини потоку відпочивальників та його складу (за видами закладів і формами організації відпочинку), від наявності та якісних особливостей ландшафтів рекреаційного значення (доступності відповідно до умов рельєфу, допустимих навантажень, якості ландшафтів та ін.). Організація рекреаційних ландшафтів (з врахуванням контингенту відпочивальників) в багатьох районах лімітується їх обмеженістю. Одним з можливих напрямків компенсації такого дефіциту є формування штучних рекреаційних ландшафтів для забезпечення інтенсивного використання територій – парків, лісо-, гідропарків, пляжів тощо [1, с.55].

В той же час, умови приморських територій досить часто лімітують можливості проектування і розвитку рекреаційних територій. Так, природна безлісість і посушливий клімат Причорномор'я виключає орієнтацію на лісопарки та рекреаційні парки, а складні умови рельєфу на Південному березі Криму (ПБК) визначають характер схеми планувальної організації території.

Вибір планувальної структури рекреаційних територій покликаний вирішити три головні завдання:

- задовольнити соціальну потребу у великій кількості рекреаційних закладів та відповідній матеріально-технічній базі;
- врахувати динаміку розвитку рекреаційних утворень;
- узгодити програму та динаміку розвитку рекреаційного району з потребами охорони природи та можливостями збагачення природних рекреаційних ресурсів.

Перше завдання визначає принципи вибору місцевостей для нових комплексів рекреаційних установ та закладів, як на узбережжі, так і в континентальній частині, розміщення об'єктів рекреаційної забудови. Для створення нових рекреаційних комплексів установ нерідко вибирають найкращі місцевості. Проте не власне поселення, а саме оточуюча його

місцевість є головним центром тяжіння відпочиваючих. Поселення лише умова для досягнення цієї мети. До того ж рекреаційні поселення не бажано розмішувати в найбільш привабливих та сприятливих для організації відпочинку місцях узбережжя. Заклади відпочинку найкраще розмішувати лише поряд з ними, в межах пішохідної доступності. Оптимальні відстані між рекреаційними закладами вздовж узбережжя повинні бути наступними: нижній – 2-2,5 км, верхній – 5-6 км [4,с.73]. На узбережжях з природними перешкодами відстані будуть обумовлені переважно природною структурою узбережжя.

Другим завданням є управління динамікою територіального розвитку приморської рекреаційної забудови. Територіальний розвиток зони забудови доцільно заохочувати за напрямком, близьким до перпендикулярної лінії узбережжя. Забудову краще розпочинати за 200-300 м від узбережжя, поступово розвиваючи її вглиб континенту. Проте бажано, щоб в центрі відпочинку всі пункти тяжіння – море, лісопарки та парки, заклади культурного та побутового призначення – знаходились в межах пішохідної доступності.

Реалізації цього завдання сприяє і розвиток транспортної мережі, яка завжди була важливим фактором освоєння території, формування та розвитку загальної планувальної структури рекреаційного району. «Малюнок» транспортної мережі доцільно створювати таким чином, щоб від головного транзитного шосе були прокладені місцеві дороги, окремі для кожного курортного поселення і орієнтовані приблизно перпендикулярно узбережжю моря. При такій системі основні потоки пішоходів та місцевого транспорту будуть паралельними головній місцевій автодорозі, що виключить необхідність частого перетину її пішоходами. При цьому рух транспорту в поселенні завжди буде мінімальним, оскільки в нього буде в'їжджати лише транспорт, що направляється саме в це поселення.

Важливим завданням є раціональне використання приморських та прилеглих територій. Найбільш оптимальним буде таке функціональне зонування, коли найближчі до моря ділянки визначають як виключно рекреаційні зони. Так, розміщення житлової забудови та закладів комунального господарства на кожному курорті не обов'язкове: при створенні рекреаційної агломерації їх можна розмішувати лише в межах центрального курорту. Але навіть в такому випадку в районах інтенсивного освоєння житло для персоналу та комунальні підприємства повинні бути розташовані на відстані не ближче ніж 1,5-2 км від моря. В ідеальному випадку вся прибережна смуга шириною 2-3 км повинна бути призначена лише для територій для відпочинку або вивчення приморської природи (лісопарки, парки, пляжі, заповідники тощо) [3, с.79].

Формування приморських курортно-рекреаційних районів пов'язане, насамперед, з розміщенням і характером пляжних ресурсів, наявністю територій для розміщення забудови, а також ступенем освоєння узбережжя або щільністю постійного населення [1, с.118].

Приморські райони України охоплюють переважно або вузьку смугу моря, або глибинні території прилеглих до узбережжя гірських і лісових масивів (табл.1). Так, скид яйли обмежує глибину ПБК до 0,8-1,5 км. Південно-східний берег Криму включає в приморську територію і передгірну зону до 2000 м над рівнем моря. Враховуючи, що вплив морського клімату поширюється до 350-500 м над рівнем моря на глибину 3-15 км, ця зона узбережжя використовується більш повно ніж південна. Північно-західне Причорномор'я, західне узбережжя Криму та Приазов'я характеризуються низькими відмітками місцевості, глибина освоєння тут не обмежується фізико-географічними факторами.

Таблиця 1. Загальна характеристика приморських територій України, за [1, с.119]

Приморські райони	Довжина узбережжя, км	Глибина приморських територій, км	Площа приморських територій, км ²
Північно-західне узбережжя Чорного моря	500	15-30	22 800
Узбережжя Кримського півострову, зокрема:	390	10-20	7 600
- західний берег Криму	100	1-5	288
- південний берег Криму	154	3-15	1 530
- південно-східний берег Криму	760	1-20	7 600
Узбережжя Азовського моря			

З точки зору територіальної організації в приморських рекреаційних районах можна розрізнити декілька варіантів планувальних структур [1, с.119-124; 4,с.83-84].

Лінійна планувальна структура розвивається смугою вздовж берега моря. Рекреаційна забудова розміщується паралельно пляжу; транспортна магістраль на відстані 0,3-0,6 км до моря (наприклад, район Великої Ялти, північно-західне Причорномор'я, узбережжя Азовського моря, Чорноморське узбережжя Росії).

Глибинне освоєння приморських районів дає можливість використання прибережних територій, збільшуючи ємність приморських районів за рахунок віддалених територій і, одночасно, зберігаючи цінні ландшафти узбережжя (наприклад, район Паланги (Литва), Чорноморське узбережжя Грузії). Виділяють таке глибинне зонування приморських територій:

- перший пояс – прибережна смуга (до 1,5-3 км), використовується для розміщення курортів та, частково, портових споруд, житлової забудови, рибних промислів тощо;
- другий пояс – територія (5-30 км) інтенсивного освоєння різними галузями народного господарства і будівництвом: селитебним, туристським, промисловим, сільськогосподарським тощо;

- третій пояс – зовнішня зона регульованого режиму (60-80 км), яка забезпечує функціонування двох інших зон шляхом постійного контролю за станом природного середовища, умовами розміщення шкідливих виробництв, ліквідацією джерел забруднення річок стічними водами тощо.

Глибинно-лінійна планувальна структура найбільш раціональна в районах, що мають значні рекреаційні ресурси на віддалених від моря територіях, зокрема в гірсько-приморських районах. Таке рішення забезпечить можливість поєднання рекреаційних занять на березі і в горах. Така структура характерна для південно-східного узбережжя Криму (Алушта-Феодосія), Чорноморського узбережжя Грузії, рівнинних територій узбережжя Прибалтики (Паланга, Велика Юрмала).

При такій структурі також виділяються три пояси курортно-рекреаційної забудови:

- перший пояс – прибережні території на глибину 1-3 км; перебування відпочивальників в рекреаційних закладах орієнтовано переважно на відвідування пляжів кожного дня;

- другий пояс – території на відстані 3-10 км від берега моря, що забезпечує 15-20-хвилинну доступність від місць проживання відпочивальників до пляжів, за допомогою транспорту. Передбачається відвідування, окрім пляжів, долинних територій з лісами, лісопарками, мінеральними джерелами тощо;

- третій пояс – території розташовані на відстані 10-15 км від берега моря. В їх межах можуть використовуватися місцеві рекреаційно-туристські ресурси: ліси, гірські схили, історичні та природні пам'ятки, цікаві населені пункти. Функціонування рекреаційних закладів в цій зоні повинно бути пов'язане з розвитком усіх видів туризму, літніх та зимових видів спорту і, меншою мірою, з відвідуванням пляжів.

При кущовій планувальній структурі рекреаційна забудова зосереджена в межах компактних ділянок («кущах»); транспортна магістраль проходить майже так, як і при лінійній системі; по периметру узбережжя зберігається більше ділянок природного ландшафту.

Використання глибинно-кущової планувальної структури можливе за двох умов: при інтенсивному освоєнні узбережжя та запланованому потужному розвитку забудови, а також сприятливій природній ситуації (широкі акумулятивні пляжі, привабливі об'єкти туристського тяжіння тощо). Найбільш повно вона використана при розвитку району Великої Паланги (Литва)

Характерними рисами глибинно-кущової планувальної структури є:

- ✓ створення рекреаційної агломерації або кількох груп рекреаційних поселень на узбережжі, коли центральне може бути цілорічного функціонування, а інші – сезонного;
- ✓ відмова від суцільної забудови вздовж узбережжя, паралельно пляжу; розміщення рекреаційної забудови компактними «кущами», з панівним розвитком території забудови вглиб суші (при цьому

динаміка рекреаційної забудови суворо узгоджується з динамікою позитивного перетворення рекреаційного ландшафту); чергування «кущів» забудови та зон природного ландшафту (курортні парки, лісопарки, природоохоронні об'єкти);

- ✓ збереження прибережної захисної смуги озеленення (до 200-400 м) без забудови її спальними корпусами, з метою створення приморських парків, бульварів, набережних, розміщення окремих об'єктів культурно-побутового обслуговування; збереження між курортами ділянок незабудованого природного ландшафту вздовж лінії узбережжя на відстані 3-5 км;
- ✓ розвиток «кущів» забудови не паралельно, а перпендикулярно до узбережжя, що попередить знищення прибережних природних ландшафтів; як наслідок, створення головних транспортних і пішохідних магістралей в рекреаційних поселеннях перпендикулярно до узбережжя, відведення транзитних автодоріг (паралельних берегу) на відстань не ближче ніж за 2-3 км від морського узбережжя;
- ✓ використання прибережної 2-3-кілометрової смуги тільки в курортних цілях, з винесенням жилих поселень, промислових підприємств, господарчих служб, не пов'язаних з портом тощо (8-12 км); включення віддалених територій в загальну планувальну структуру;
- ✓ розташування центрів загальнокурортного обслуговування на перетині головних курортних магістралей і в місцях виходу глибинних рекреаційних систем до узбережжя, з організацією потужних пляжних комплексів.

Схематично принцип планування узбережжя за глибинно-кущовою системою зображений на рис. 1 (*Варіанти планувальної структури рекреаційних поселень відповідно до глибинно-кущової системи*) та рис. 2 (*Система глибинно-кущової планувальної структури приморських рекреаційних утворень. Комплекс рекреаційних поселень*).

Можливо, спираючись саме на вище названі рекомендації щодо планувальної структури курортно-рекреаційних районів, Донченко Л.М. пропонує диференціювати територію за мірою віддаленості її від акваторії моря [2, с.447-457]. З точки зору подальшого розвитку приморських міст та задля забезпечення їх панівної курортної функції, доцільним є функціональне зонування таких поселень, з виділенням таких зон:

1. Зону прибережних пляжів, що займає смугу природних пісків і насипних пляжів. У їх межах повинні бути розташовані сонцезахисні споруди, пляжні павільйони. Вказана зона включає також й зону штучних пляжів.

2. Зону приморської набережної, що представлена терасою, піднесеною над смугою пляжу на 3-4 м, і утворює основну прогулянкову артерію усієї рекреаційної зони з розміщенням оглядових майданчиків,

альтанок, павільйонів відпочинку, барів, кафе з асортиментом товарів курортного призначення.

3. Зону розселення відпочиваючих, яка утворюється ешелонами рекреаційних закладів, між якими розташовуються пішохідні алеї та бульвари.

4. Зону парків багатофункціонального призначення і лісопаркової захисної смуги.

5. Транспортно-комунікаційну зону з протишумними та протипиловими зеленими насадженнями.

6. Комунально-складську зону по забезпеченню нормального функціонування основного виробництва курортних послуг: підприємства водо-, тепло-, енергозабезпечення, відведення каналізаційних відходів тощо.

7. Житлову зону персоналу, що обслуговує рекреантів.

При цьому кожна із зон може мати свої наповнення, структуру, особливості залежно від розміщення курортно-рекреаційної території.

Власне такої ж точки зору дотримуються й Мироненко Н.С. і Твердохлебов І.Т. [3, с.84-96]. На їх думку, строго фіксованих розмірів рекреаційних зон в межах курортних поселень не існує. Вони визначаються конкретними умовами території. Проте, підтримуючи думку Стаускаса В.П. щодо перпендикулярного до узбережжя розташування функціональних зон, вони виділяють інші три зони: 1) безпосередньо біля узбережжя – зону водних видів спорту та розваг; 2) далі – зону наземних видів спорту та розваг; 3) зону проживання туристів (заклади розміщення, харчування, паркінги тощо). Такий принцип планування дозволяє економити пляжні площі та більш чітко розмежовувати функціональні зони.

Висновки. Отже, курортно-рекреаційні утворення, розташовані в різних умовах приморських територій, як правило сполучають декілька варіантів планувальної структури. В цілому вони можуть бути віднесені до одного з трьох головних типів [1, с.124]:

- курорти, що знаходяться в приморських районах рівнинного характеру (західне узбережжя Криму, північно-західне Причорномор'я), можуть мати велику глибину і протяжність; це вимагає організації паралельних до берега зв'язків при великих радіусах обслуговування (5-8) км;

- курорти, що розташовані в приморських місцевостях зі складним рельєфом і малою глибиною смуги узбережжя, характеризуються терасним розташуванням курортних комплексів і окремих закладів і вимагають організації як горизонтальних, так і вертикальних (перпендикулярно береговій смузі) зв'язків, наприклад, ПБК. Протяжність і глибина території таких курортів значно менша, відповідно менше й радіус обслуговування (0,3-0,8 км);

- курорти, що включають узбережжя і гірські ландшафти, за конфігурацією можуть повторювати лінію узбережжя і глибинні зони

(переважно в річкових долинах), наприклад південно-східний Крим. Для них характерним є розташування окремих курортно-оздоровчих комплексів і закладів з організацією горизонтальних і вертикальних зв'язків, які об'єднують усі елементи курорту в єдину структуру.

В цілому, планувальна структура приморських рекреаційних районів має певні особливості, пов'язані з одного боку зі стабільною соціальною потребою у великій кількості рекреаційних закладів та установ, а з іншого - необхідністю узгоджувати програму розвитку рекреаційних утворень з потребами охорони природи. З цієї точки зору оптимальною планувальною структурою приморських рекреаційних районів може бути саме глибинно-кущова, яка передбачає розміщення рекреаційної забудови компактними «кущами», з переважаючим розвитком території вглиб континенту; прокладання доріг перпендикулярно узбережжю моря на відстані не ближче, ніж 2-2,5 км; збереження прибережної смуги озеленення шириною 200-400 м без забудови спальними корпусами, а також збереження між курортами незабудованих ділянок природного ландшафту вздовж лінії узбережжя на відстані 3-5 км; розміщення господарчих служб за межами трикілометрової прибережної рекреаційної смуги.

Вважаємо, що враховуючи сучасну ситуацію в приморських регіонах України, саме впровадження різних структур функціонально-планувальної організації рекреаційних територій, на основі використання вищеназваних принципів, допоможе розв'язанню проблеми надмірного навантаження на природні комплекси, пов'язаного з нерівномірним потоком відпочивальників та нерегульованою забудовою.

1. Градостроительные основы развития курортно-рекреационных районов СССР/ В.Я.Городской, Т.Ф.Панченко, А.А.Мазуркевич и др./ КиевНИИП градостроительства. – М.:Стройиздат, 1990. – 196 с.; 2. Донченко Л. М. Рекреаційне освоєння малих приморських населених пунктів (на прикладі села Степок Якимівського району Запорізької області) // Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 2. – К.: Кармаліта, 1999. – с. 447-457; 3. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – с. 84-96; 4. Стаускас В. П. Градостроительная организация районов и центров отдыха. – Л.: Стройиздат, 1977. – с. 71-85.